

УДК 332.37

*В. В. Голданов,
здобувач, Дніпропетровський державний аграрний університет*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВІДТВОРЕННЯ РОДЮЧОСТІ ҐРУНТІВ

Запропонована система організаційних, економічних та екологічних заходів та їх елементів щодо відтворення родючості ґрунтів. Приведено прогнозовані наслідки впровадження даної системи.

The system organizational, economical and ecological measures and of their components regarding to the renewal of land fertility is given. Prognozed consequences of this system implementation are listed.

ВСТУП

У сільському господарстві процес виробництва неможливий без залучення землі. Це є специфічний ресурс, без якого отримання продукції, а отже, й доходу, є химерою. Власник повинен використовувати належні йому земельні ділянки сільськогосподарського призначення таким чином, щоб отримувати максимальний економічний результат при одночасній підтримці якісного стану ґрунтового покриву, який визначається родючістю. Це вимагає науково-обґрунтованих заходів по охороні земель з метою підтримання її родючості на належному рівні.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідити організаційно-економічні напрями функціонування підприємства з метою відтворення родючості ґрунтів, надати пропозиції ефективних організаційних, економічних та екологічних заходів по поліпшенню родючості ґрунтів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для запобігання негативним тенденціям щодо використання земель Верховною Радою України 19 червня 2003 року був прийнятий Закон України "Про охорону земель". Згідно з ним, охорона земель визначається як система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продук-

тивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [1].

У найбільш вживаному розумінні землі сільськогосподарського призначення є землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей [2]. Таке визначення повністю характеризує землю як економічний ресурс.

Проте до земель сільськогосподарського призначення, як і до будь-яких інших земель, потрібно відноситись не тільки як до виробничого ресурсу. До землі, а особливо верхнього її шару ґрунту, потрібно відноситись як до просторово обмеженого "живого організму", який забезпечує існування життя на Землі. Тому всі заходи по охороні земель потрібно будувати з врахуванням цієї специфічної особливості. Загалом система заходів по охороні земель включає [3]:

- державну комплексну систему спостережень;
- розробку загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм використання та охорони земель, документації із землеустрою в галузі охорони земель;
- створення екологічної мережі;
- здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного та інших видів районування (зонування) земель;
- економічне стимулювання впровадження заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів;

— стандартизацію і нормування.

Проблема охорони і раціонального використання сільськогосподарських земельних повинна вирішуватись як комплекс питань організаційно-економічного й екологічного характеру. Враховуючи складність і багатоплановість відповідних заходів, пропонуємо розділити їх на окремі блоки: організаційний, економічний і екологічний. Це дозволить конкретизувати кожний блок, а, використовуючи дедуктивний метод, зробити аналіз та ефективність кожного його елемента.

Виходячи з таких міркувань ми пропонуємо наступну систему організаційних, економічних та екологічних заходів та їх елементів щодо охорони сільськогосподарських земель, яка представлена на рис. 1.

Отже, система організаційно-економічних й екологічних заходів щодо охорони сільськогосподарських земель — це сукупність організаційних, економічних та екологічних елементів впливу на суб'єкти господарювання з метою дотримання останніми вимог раціональ-

ного використання й охорони землі як найважливішого елемента економічної системи, її матеріально-речового носія й універсального засобу виробництва та унікального природного ресурсу.

Основним завданням організаційних заходів по охороні земель є створення найкращих господарських і виробничих умов для здійснення виробничої діяльності землекористувачами, щоб найефективніше використовувати землю й підвищувати її якість. Це залежить від організації земельної території, яка включає в себе:

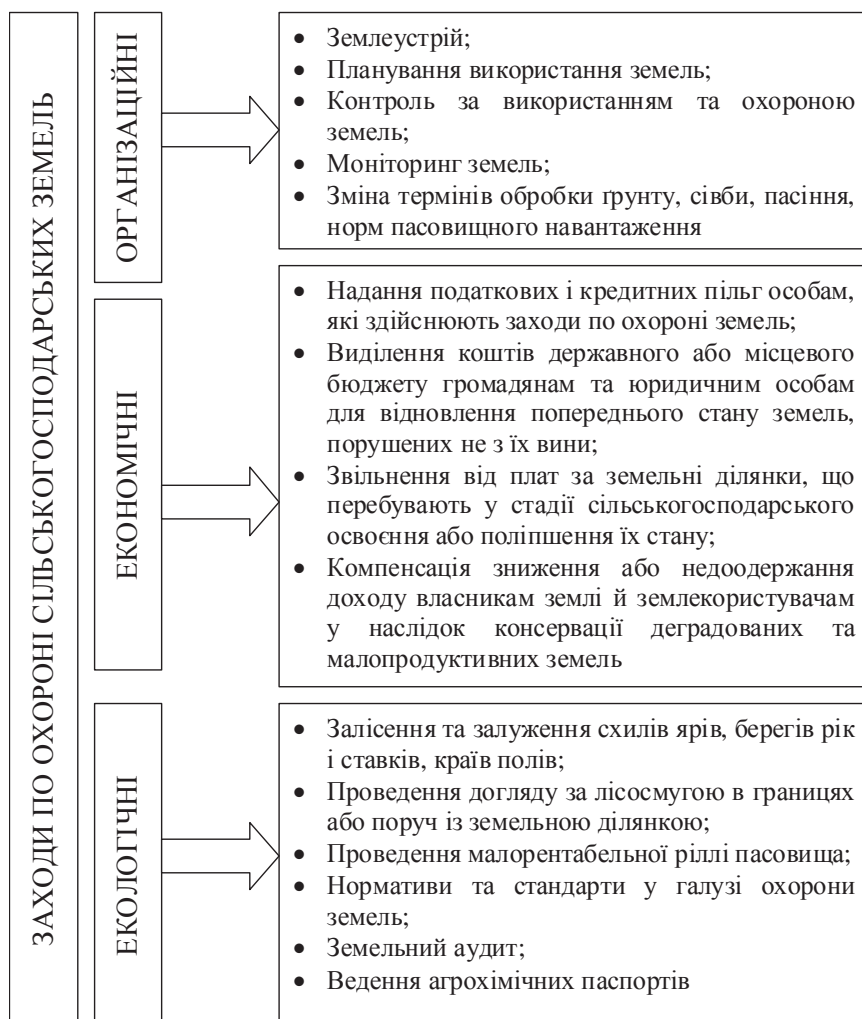
- проведення землеустрою;
- організацію розміщення ріллі, сіножатей, пасовищ;
- розміщення шляхів, лісосмуг, ліній електропередач та ін.

В Україні основи діяльності у сфері землеустрою регламентує Закон України "Про землеустрій" від 22 травня 2003. Відповідно до статті 45 схеми землеустрою і техніко-економічне обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних утво-

рень розробляються з метою визначення перспективи щодо використання та охорони земель, для підготовки обґрунтованих пропозицій у галузі земельних відносин, організації раціонального використання та охорони земель, перерозподілу земель з урахуванням потреби сільського, лісового та водного господарств, розвитку сіл, селищ, міст, територій оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення, природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення тощо [4].

З метою ефективного ведення сільськогосподарського виробництва, раціонального використання та охорони земель розробляються проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування сільськогосподарських угідь у межах землекористувань. Такі проекти, зокрема, визначають:

- а) розміщення виробничих будівель і споруд;
- б) організацію землеводіння та землекористувань з виділенням розміни, виходячи

Рис. 1. Система організаційних, економічних та екологічних заходів щодо охорони сільськогосподарських земель.

з екологічних та економічних умов, формування інженерної та соціальної інфраструктури;

в) визначення типів і видів сівозміни з урахуванням спеціалізації сільськогосподарського виробництва;

г) складання схем чергування сільськогосподарських культур у сівозміні;

г) проектування полів сівозміни;

д) розробку плану переходу до прийнятної сівозміни;

е) перенесення в природу (на місцевість) запроектованих полів сівозміни [4].

Як свідчить вищевикладене, провідне місце при розробці проектів землеустрою належить організації системи сівозмін як одного з чинників раціонального використання та охорони земель.

Сівозміна у вузькому розумінні — це науково обгрунтоване чергування сільськогосподарських культур на полях і у часі, яке сприяє відновленню та підвищенню родючості ґрунтів [5, с. 158]. У більш ширшому розумінні під сівозміною потрібно розуміти організацію раціонального використання земельних угідь, яка включає відповідну систему обробітку ґрунту з внесенням добрив і забезпечує науково обгрунтоване розміщення і чергування культур, стабільне підвищення їхньої урожайності, виробництво максимальної кількості сільськогосподарської продукції при мінімальних витратах та підвищення родючості ґрунту.

Через територію землекористування сільськогосподарських підприємств можуть проходити магістральні шляхи та лінії електропередач. Через те що землевласники самостійно не можуть міняти напрям і розміщення шляхопроводів, їм потрібно відповідним чином пристосувати розміщення полів і лісосмуг. Останні є важливою ланкою раціональної системи землекористування, основна мета якого — захист сільськогосподарських угідь від водної та вітрової ерозії.

Основним завданням полезахисних лісонасаджень є захист полів від шкідливих вітрів (суховіїв, чорних бур), рівномірний розподіл снігового криву та затримання талих і дощових вод. Найбільшого значення такі лісосмуги мають у степових районах з недостатньою і нестійкою вологою.

Заліснення земель, на думку Є.В. Смоленського, слід розглядати не як переведення з більш цінних угідь у менш цінні, а як необхідний захід зміни використання земель, ефективність використання яких не зменшується, а залишається на рівні, або навіть збільшується з урахуванням екологічних і господарських потреб [6, с. 43]

Одним із важливих складових системи організаційних заходів по охороні земель є їх

моніторинг. Моніторинг — це система спостереження за станом земель з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів. Об'єктом моніторингу земель є весь земельний фонд, незалежно від форм власності на землю. Основними завданнями моніторингу земель є прогноз еколого-економічних наслідків деградації земельних ділянок з метою запобігання або усунення дії негативних процесів.

Аграрна і земельна реформа, яка нині проводиться в Україні, направлена на формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка передбачає надання повної економічної та виробничої свободи товаровиробникам. Вона передбачає реорганізацію підприємств державної власності на землю та інші засоби виробництва, в результаті чого громадяни отримують реальні права на їх користування. Такий перехід до ринку передбачає включення права землекористувачів в економічний обіг шляхом шви, обміну, купівлі-продажу такого права. Земля як капітал отримує економічний зміст і повинна включатися до балансу підприємства.

А.Г. Мартин економічну складову раціонального землекористування й охорони сільськогосподарських земель визначає як систему інтересів сільськогосподарських товаровиробників, що експлуатують земельні ресурси — засіб виробництва, мотив діяльності яких стійко спрямований на отримання доходу, — як у вигляді валового доходу, так і у якості відносного проценту на інвестований капітал [7, с. 8].

На нашу думку, в основу економічних заходів по раціональному використанні й охороні земель сільськогосподарського призначення повинна бути покладена їх економічна оцінка та принцип платного використання. Для цього необхідно встановлення чіткого взаємозв'язку між результатами землекористування й охорони земель та виробництва сільськогосподарської продукції, які спрямовані на економічну зацікавленість землекористувачів у отриманні стабільно високих результатів своєї діяльності.

Всі чинники системи економічного механізму охорони земель сільськогосподарського призначення згруповані в таблиці 2.

Земля як засіб виробництва, набувши економічного змісту, все ж є природним ресурсом. У зв'язку з цим виникають деякі суперечності щодо трактування терміна "земля" — як економічної категорії, чи природного фактора. Це, перш за все, стосується нарахування амортизації. У зарубіжній [8, с.156;] та вітчизняній практиці [9, с. 208], Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби" [10] земельні ресурси не є об'єктом амортизації. Проте під впливом господарської діяльності

Таблиця 2. Економічний механізм охорони земель

Економічні заходи	<ul style="list-style-type: none"> • визначення оцінки землі як національного багатства і економічного ресурсу; • встановлення нормативів плати і розмірів платежів за використання земельних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів; • розвиток пільгового і обмеженого оподаткування на володіння і використання земельних ресурсів; • розвиток екологічного страхування й аудиту
Економічні інструменти	<ul style="list-style-type: none"> • прямі й непрямі субсидії; • займи й кредити під низькі відсотки; • надання режиму прискореної амортизації очисного обладнання та іншої екотехніки; • пільгові ставки по непрямим податкам на продаж екотехніки чи звільнення її від податків; • податкові пільги на доходи від природоохоронних програм приватним підприємствам
Економічні регулятори	<p>Прямі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • рентні платежі; • дотації на виробництво екологічно чистої продукції; • компенсаційні бюджетні виплати на відшкодування екологічних витрат; • штрафи за порушення екологічного законодавства; • страхування екологічних ризиків; • капітальні витрати на поліпшення земель. <p>Непрямі (ринкові):</p> <ul style="list-style-type: none"> • збільшення нормативної ціни земельних ділянок за рахунок сприятливої екологічної складової; • додатковий прибуток, отриманий за рахунок збільшення ціни на екологічно чисту сільськогосподарську продукцію, від продажу побічної продукції (наприклад, деревини, ягід, грибів, що вирощуються в лісонасадженнях на сільськогосподарських землях)

збільшення інтенсивного використання землі нерідко змінюються її природні властивості, що може призводити до зниження родючості — основного якісного показника. Тобто відбувається "зношення" землі як основного засобу виробництва. Підприємствам необхідні кошти для здійснення заходів по охороні та поліпшенню ґрунтів. У зв'язку з цим нами пропонується створення на підприємстві спеціального "Фонду охорони земель сільськогосподарського призначення", кошти якого пропонується акумулювати наступним чином:

$$\Phi_{oz} = \Delta\Gamma_o \times P_c \times S \quad (1),$$

де, Φ_{oz} — Фонд охорони земель сільськогосподарського призначення;

$\Delta\Gamma_o$ — грошова оцінка сільськогосподарських угідь (середня по області);

P_c — процентна ставка (ставка земельного податку);

S — площа сільськогосподарських угідь господарства.

Потужним інструментом щодо забезпечення сільськогосподарських товаровиробників кредитними ресурсами повинен стати "Селянський банк" про, що вже тривалий час говорять науковці і доцільність якого не викликає жодних сумнівів. Він повинен функціонувати на кооперативних засадах і забезпечувати селян кредитами під невисокий відсоток, який не повинен перевищувати 5—7%. Кредит повинен надаватись на довгостроковий період (не менше 5—7 років), а його погашення повинно розпочинатись не раніше, як на третій рік користування.

Система заходів щодо охорони й раціонального використання земель, крім організаційних

і економічних складових, повинна включати й екологічний механізм, оскільки земля — це насамперед природний ресурс.

Тому дослідження даного питання повинно проводитись не тільки з позицій оптимального використання природних ресурсів в економічних цілях, а й з огляду на досягнення рівноваги між потребами людини й вимог природи. Це вимагає, крім чіткого контролю за впливом економічної діяльності людини на природне середовище, комплексної системи екологізації землекористування. Система екологічних заходів по охороні сільськогосподарських зе-

мель пов'язана з необхідністю охорони природи, відтворення і раціонального використання природних ресурсів. Вона проявляється, насамперед, через вплив землевпорядних заходів на довкілля і характер використання землі. На думку авторів [11, с. 207], тут першочергове значення мають екологічна стабільність території, рекультивация земель, їх захист від ерозії, здійснення природо- і землеохоронних заходів.

Важливого значення в системі екологічних заходів по охороні земель є стандартизація і нормування, що полягає у забезпеченні екологічної безпеки громадян шляхом визначення вимог щодо якості земель, родючості ґрунтів, граничного навантаження та господарського освоєння земель. Розробка відповідних державних стандартів і нормативів регламентується Законом України "Про охорону земель", прийнятого ВР України 19 червня 2003 року № 962-IV [4].

З метою розробки пропозицій щодо оптимізації використання земельних ресурсів, дотримання вимог нормативних документів, визначення оцінки впливу та прогнозування змін навколишнього середовища внаслідок нераціонального використання наявних угідь на підприємствах доцільне проведення земельного аудиту — складової аудиту екологічного. Він включає експертизу й аналіз діяльності суб'єкта господарювання з визначенням його відповідності діючому законодавству в галузі охорони земельних ресурсів, екологічним вимогам і постановам державних органів влади по забезпеченню екологічної безпеки.

Земельний аудит необхідно проводити при зміні форми власності або власників земельних

ділянок, їх передачі в оренду чи концесію, при створенні спільних підприємств та інших випадках. Особливого значення набуває земельний аудит при придбанні земельної ділянки, коли може виникнути необхідність у виявленні її користувача протягом останніх 50 років, якщо у нового власника виникають підозри на забруднення навколишнього середовища і у зв'язку з цим можливими майбутніми витратами на відшкодування відповідних збитків.

Обов'язковою умовою земельного аудиту є оформлення його результатів у вигляді висновку — професійної оцінки об'єкту аудиту, що виконується земельним аудитором. Такий висновок є головною складовою звіту про земельний аудит, який повинен включати характеристику фактичного стану використання земельних ресурсів, оцінку ефективності заходів щодо їх охорони та збитків, нанесених довкіллю, а також рекомендації щодо подолання виявлених невідповідностей.

Система екологічних заходів щодо охорони й поліпшення земельних ресурсів повинна базуватися на матеріалах агрохімічного паспорту земельної ділянки. Це документ, у якому зосереджена інформація про фактичний агроекологічний стан ґрунтового покриву і розроблений згідно з наказом № 321 Міністерства сільського господарства і продовольства України від 30.11.1993 р.

Агрохімічний паспорт поля розробляється для кожної земельної ділянки у господарствах всіх форм власності на основі агрохімічного моніторингу ґрунтів. На підставі його даних плануються заходи щодо раціонального використання земельних угідь, їх охорони і підвищення родючості. Вони включають систему внесення мінеральних і органічних добрив, засобів захисту рослин та інше, що сприятиме ефективному використанню земельного потенціалу для вирощування високоякісних урожаїв сільськогосподарських культур. Агрохімічна паспортизація земель проводиться кожні 5 років.

Науково обґрунтованого підходу вимагає й використання сільськогосподарськими підприємствами хімічних засобів боротьби з шкідливим біологічним впливом що зазнають культурні рослини. Йдеться про обробіток полів гербіцидами, інсектицидами, пестицидами та іншими хімічними реагентами. І хоча нині втрачають врожаю сільськогосподарських культур від шкідників, хвороб і бур'янів сягають 40%, надмірна хімізація долів не повинна стати основним знаряддям щодо їх знищення. Більш доцільними заходами по боротьбі з такими негативними процесами повинен стати інтегрований захист рослин, який передбачає впровадження передових агротехнічних технологій, систе-

му основного і передпосівного обробітку ґрунту, дотримання оптимальних строків посіву, а також вирощування стійких сортів. Особливо важливого значення набувають біологічні заходи по боротьбі з шкідниками рослин — створення їх природних ворогів.

ВИСНОВОК

Таким чином, система організаційно-економічних та екологічних заходів щодо охорони й раціонального використання земельних ресурсів повинна бути складовою економічного розвитку підприємства. Запропоновані вище заходи дозволять землекористувачам найбільш доцільно використовувати землі з метою отримання стабільно високих урожаїв сільськогосподарських культур і обов'язковим збереженням і підвищенням родючості ґрунтів. Максимальний ефект від впровадження вищезазначених заходів може бути досягнутий за умов одночасного розвитку всіх його складових.

Література:

1. Закон України "Про охорону земель" // Урядовий кур'єр, 2003. — № 144, 6 серпня.
  2. "Земельний кодекс України" // Урядовий кур'єр. — 2001. — № 211—212. — 15 листопада.
  3. Шкільов О.В. Організація виробництва і підприємницької діяльності в сільськогосподарських підприємствах: Підручник. — К.: Урожай, 1997. — 336 с.
  4. Закон України "Про землеустрій" // Урядовий кур'єр. — 2003. — № 129. — 16 липня.
  5. Большая Советская Энциклопедия. Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е. — М.: Советская энциклопедия, Т. 23. — 1976. — 640 с.
  6. Смоленський Є.В. Екологічна стабілізація території — основа раціонального природокористування // Землепорядкування. — 2003. — № 2. — С. 40—45.
  7. Мартин А.Г. Еколого-економічне удосконалення структури земельних угідь Полтавської області. — Автореф. дис... канд. екон. наук. — К., 2004. — 20 с.
  8. Соловьева О.В. Зарубежные стандарты учета и отчетности. Учебное пособие. — М.: "Аналитика-Прес", 1998. — 288 с. (С. 156).
  9. Лишиленко О.В. Бухгалтерський облік: Навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. — Київ: Вид-во "Центр навчальної літератури", 2003.
  10. Наказ "Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби" від 27.04.2000 № 92 // Офіційний вісник України, 2000, № 21 (09.06.2000), с. 871.
  11. Третяк А.М., Другак В.М. Наукові основи економіки землекористування та землеволодіння. — К.: ЦЗРУ, 2003. — 337 с.
- Стаття надійшла до редакції 18.02.2009 р.